

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ *)

Ὁ γερμανικὸς λαὸς ὠνομάσθη παρὰ πολλῶν λαὸς φιλοσοφῶν (das Volk von Denkern), παρεβλήθη δὲ πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν λαόν, ὅστις ἀνεδείξε τοὺς μεγίστους ἐν τῇ ἀρχαιότητι σοφοὺς καὶ ἴδρυσεν τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιστήμην. Βεβαίως ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ἀμιλλῶνται κρατερῶς πρὸς τὴν Γερμανίαν ἐν τῷ σταδίῳ τῶν ἐπιστημῶν ἄλλα τὰ σκήπτρα τῆς ἐπιστήμης κρατεῖ ἀναντιρρήτως ἡ Γερμανία, ὡς ἀποδεικνύει καὶ τὸ ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἡ σπουδὴ τῆς γερμανικῆς γλώσσης καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν τῶν γερμανῶν ἤρξατο νὰ ἐλλάτῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιστημῶν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, ὅπως καὶ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἄλλαις πεπολιτισμέναις χώραις, κατέστη δὲ ἀξίωμα, ὅτι ἀγνοῶν τις τὴν γερμανικὴν ἐπιστήμην οὐδὲν γενναῖον δύναται νὰ πράξῃ ἐν οἰκδηπότητι σφαῖρα τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἡ πνευματικὴ αὕτη ἀκμὴ τῆς Γερμανίας χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Τὴν ὄθησιν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην ἔδωκαν ἔνθεν μὲν οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς Γερμανίας, οἱ ὁποῖοι ἀναλαμβάνοντες τὸ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀνακοπὴν ἔργον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν τῆς ἀναζητήσεως τῶν τελευταίων λόγων τῶν ὄντων καὶ συμπληροῦντες τὰς φιλοσοφικὰς ἐργασίας ὅσας ἐπεχείρησαν ἀπὸ τοῦ Καρτεσιῶν καὶ ἐντεῦθεν ἄλλοι πρὸ αὐτῶν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, ἴδρυσαν τὰ γνωστὰ μεγαλοπρεπῆ καὶ βαθύτατα φιλοσοφικὰ συστήματα ἔννοῶ τὸν Λεϊβνίτιον, Οὐόλφριον, Κάντιον, Φίχτιον, Σχελίγγιον καὶ Ἐγγελον. Ἐτέρωθεν δὲ οἱ μεγάλοι τῆς Γερμανίας ποιηταὶ Λέσιγγ, Γκαίτε καὶ Σχίλλερ. Ἐκτοτε ἤρξαντο πᾶσαι αἱ ἐπιστήμαι ἐν Γερμανίᾳ νὰ προοδεύωσι καταπληκτικῶς. Μεγάλοι ἱστορικοί, οἱ οἱ Γερβίνος, ὁ Μόμφεν, ὁ Νεϊβουρ, ὁ Κούρτιος, ὁ Βέμπερ, ὁ Σλόσσερ, ὁ Ράγκε ἐρευνῶσι τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου στηριζόμενοι ἐπὶ βαθυτάτων ἐρευνῶν τῶν πηγῶν. Ἡ φιλολογία διὰ τοῦ Βέκ εἰσέρχεται εἰς νέον στάδιον ἀναπτύξεως. Ἡ δὲ φυσιολογία διὰ ἀνδρῶν, οἱ οἱ Οὐμβόλδος, ὁ Χέλμχολτς, ὁ Βύγγερ καὶ ἄλλοι, ἀνοίγει νέους ὀρίζοντας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς φύσεως. Ἡ ἱατρικὴ καὶ ἡ νομικὴ ἐπιστήμη ἀναγεννώμεναι καὶ ἐπὶ νέων βάσεων στηριζόμεναι, ποιοῦσι γιγαντιαία ἄλλατα προοδού. Εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀκμὴν τῶν ἐπιστημῶν ἐν Γερμανίᾳ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης διότι αἱ ἐπιστήμαι συνδέονται στενότητα ἀλλήλαις, εἶναι

δὲ πᾶσαι κλάδοι ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δένδρου. Ἡ χριστιανικὴ θεολογία εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τῶν πηγῶν δηλ. αὐτῆς, τῆς ἱστορίας τῆς καὶ τῆς οὐσίας τῆς. Ἐπιστημονικὴν δὲ ἔρευναν λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ἄλλο εἰμὴ τὴν φιλολογικὴν, καὶ ἱστορικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Πού ἄρα ἄλλαχού ἠδύνατο κατὰ φυσικὸν λόγον νὰ γίνῃ αὕτη τελειότερον ἢ ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ἣ ἤκμασεν ἡ φιλολογία, ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλοσοφία; Πράγματι κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ χριστιανικῇ χώρᾳ ἀνεπτύχθη τοσοῦτον ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη, οὐδαμοῦ ἄλλαχού ἀνεδείχθησαν μεγαλύτεροι θεολόγοι, οὐδαμοῦ ἄλλαχού ἐγένοντο εὐρύτεραι καὶ βαθύτεραι ἔρευναι περὶ τῶν θεολογικῶν πραγμάτων, περὶ τῶν Γραφῶν, τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὅσον ἐν Γερμανίᾳ. Διὰ τοῦτο βλέπει τις ἐν τοῖς γερμανικοῖς πανεπιστημίοις ἀκροαμένους τῶν θεολογικῶν μαθημάτων νέους ἐκ πασῶν τῶν χριστιανικῶν χωρῶν, ὁπαδοὺς πάντων τῶν χριστ. δογμάτων. Ἴταλοι, Ἴσπανοί, Γάλλοι, Ἀμερικανοί, Ρῶσσοι, Ἑλληνας, Βλάχοι, Σέρβοι παρακλήθηται πολλάκις μετὰ τῶν γερμανῶν σπουδαστῶν ὡς ἀκροαταὶ τῶν παραδόσεων τῶν γερμανῶν θεολόγων. Πανταχοῦ δὲ τοῦ κόσμου, ὅπου ὑφίστανται ἀνώτεραι θεολογικαὶ σχολαί, ἡ διδασκαλία γίνεται λαμβανομένων κυρίως ὑπ' ὄψιν τῶν ἐργασιῶν τῶν γερμανῶν ἐπιστημόνων. Καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἑλλήνων θεολόγων ἤδη ἀπὸ τῶν ἡμερῶν Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρειος ὅσοι διέπρεψαν ὡς ἐπιστήμονες ὑπῆρξαν γερμανομαθεῖς. Τούτων οὕτως ἐχόντων καὶ τοιαύτης οὐσῆς τῆς παγκοσμίου σημασίας τῆς γερμανικῆς θεολογίας, ἐθεώρησα καλὸν πληρῶν ἴσως τὴν περιέργειαν πολλῶν ἐκ τοῦ παρ' ἡμῖν λογίου κόσμου νὰ ποιήσω λόγον ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου περὶ τῆς γερμανικῆς θεολογίας, δίδων διὰ γενικῶν γραμμάτων, καθ' ὅσον δὲν ἀποτεινόμεναι μόνον πρὸς ἐξἑμῶν ἀπαγγέλλματος θεολόγους, εἰκόνα τινὰ αὐτῆς. Ἰνα δὲ ἐπιτύχῃ κάλλιον τοῦ σκοποῦμένου, ἀνερχόμενος μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος, θέλω ἐπιχειρήσει νὰ παρακολουθήσω τὴν βαθμιαίαν αὐτῆς ἀναπτύξιν ἀπ' ἀρχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν.

Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως ἥτοι τοῦ 15' αἰῶνος. Ἐπειδὴ ἡ μεταρρυθμισὶς ἐξεγερθεῖσα κατὰ τῶν σχολαστικῶν παραδόσεων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐστηρίχθη εἰς τὴν Γραφὴν καὶ ταύτην μόνην ἐκίρρυξε πηγὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐστράφη ἀπ' ἀρχῆς ἡ γερμανικὴ θεολογία πρὸ πάντων εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Γραφῆς καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ κυρίως ὡς γραφικὴ θεολογία. Μέχρι τῆς σήμερον ἡ ἔρευνα τῆς Γραφῆς εἶναι τὸ κύριον μέλημα τῆς γερμανικῆς θεολογίας, κατὰ δεῦτερον δὲ λόγον ἡ

*) Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου «Παρνασσῶ» τῇ 28 Φεβρουαρίου 1892.

ἔρευνα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐν τῇ πρώτῃ δ' ἐκείνη φάσει αὐτῆς οἱ διαμαρτυρούμενοι θεολόγοι ἐδέχοντο τὴν θεοπνευστίαν ἐν τῇ στενοτάτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ ὡς ὑπαγόρευσις ἀπὸ τοῦ θεοῦ πνεύματος καὶ αὐτῶν τῶν λέξεων εἰς τοὺς ἱερούς συγγραφείς, ἐνέμενον δὲ προσκεκολλημένοι περιδεῶς καὶ εἰς τὰ συμβολικὰ ἢ ἐπίσημα βιβλία τῆς ἐκκλησίας των. Εἶχεν ἄλλαις λέξεσι συντηρητικώτατον χαρακτῆρα ἡ γερμανικὴ θεολογία τοῦ 15' αἰῶνος. Ἐν τῇ χορείᾳ δὲ τῶν τότε θεολόγων διεκρίθησαν αὐτοὶ οἱ πρῶτοι ἰδρυταὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ Λούθηρος καὶ ὁ δεξιὸς τούτου βραχίων ὁ Μελάγχθων, ὡς ἐν τῇ ἑλβετικῇ μεταρρυθμίσει ὁ Ζβίγγλιος καὶ ὁ Καλβίνος. Ὁ Λούθηρος ἦτο εἰδήμων ἀκριβέστατος τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἐφιλοπόνησε δὲ τὴν ἀρίστην γερμανικὴν μετάφρασιν τῆς Γραφῆς, ἥτις μέχρι τῆς σήμερον μένει ἀνυπέβλητος, συνετέλεσε δὲ ὡς γνωστόν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς γερμανικῆς γλώσσης εἶπερ τι καὶ ἄλλο γερμανικὸν σύγγραμμα. Ἡ μετάφρασις αὕτη, καθὼς καὶ αἱ Κατηχήσεις του, τὰ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντα σμαλκαλδικὰ λεγόμενα ἄρθρα, αἱ ἐρμηνεῖαι του εἰς διάφορα βιβλία τῆς Γραφῆς καὶ τὰ ἄλλα ἔργα του ἐλέγχουσι τὸ βαθύ θρησκευτικὸν πνεῦμα καὶ τὴν σπανίαν τοῦ Λουθήρου πολυμαθείαν. Ὁ Μελάγχθων ὁ συγγραφεὺς τὸ πρῶτον δογματικὸν ἔργον τῆς λουθηρανικῆς ἐκκλησίας, ἦτο «Τὰ κυριώτατα ἄρθρα τῆς Θεολογίας», ἦτο ὡς συγγραφεὺς γλαφυρώτερος τοῦ Λουθήρου. Ὁ Μελάγχθων ἦτο κάτοχος τῆς κλασικῆς παιδείας, ἀνήκων εἰς τοὺς λεγομένους οὐμανιστάς τῶν χρόνων ἐκείνων, οἵτινες ἴσταντο ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς κατὰ τὸν 16' αἰῶνα ἀναγεννηθείσης ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας. Τὴν αὐτὴν ὑπέροχον θέσιν ὡς θεολόγοι συγγραφεῖς κατεῖχον καὶ οἱ τῆς ἑλβετικῆς μεταρρυθμίσεως ἀρχηγοὶ Ζβίγγλιος καὶ Καλβίνος, ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἰδεῶν του συνέγραψε τὸ σύγγραμμα «Περὶ ὀρθῆς καὶ ψευδοῦς θρησκείας», ὁ δὲ δευτέρος τὴν «Θεολογικὴν διδασκαλίαν». Δευτερεύουσαν θέσιν τούναντίον κατέχουσι ὁ Φλάκκιος, ὁ συγγραφεὺς τῶν Μαγδεμβουργικῶν ἑκατονταετηρίδων, μεγάλης, σπουδαίας, ἐπὶ τῶν πηγῶν στηριζομένης ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ὁ Λουθηρανὸς δογματικὸς Χεμνίσιος, ὁ Βέξας, ὁ Λέων Ἰούδας καὶ ὁ Οἰκολαμπάδιος. Παρὰ τοῖς μετερρυθμισμένοις ἐπεχείρησε μετάφρασιν τῆς Γραφῆς ὁ Καστέλιος, ὁ δὲ περίφημος Γρότιος ἠρμήνευσεν αὐτήν. Ἡ νέα, τότε ἀρχαίμενη ἐξήγησις τῆς Γραφῆς, στηριζομένη ἐπὶ ἀκριβέστερας γνώσεως τῶν ἀρχικῶν γλωσσῶν τῶν κειμένων τῆς Π. καὶ Κ. Δ. ἦτο τῆς ἑβραϊκῆς καὶ ἑλληνικῆς κοινῆς διαλέκτου καὶ ὠπλισμένη διὰ τελειότερων γραμματικῶν καὶ φιλολογικῶν βοηθημάτων, ἦτο πολὺ ὀρθότερα τῆς ἐν ταῖς δυτικαῖς

σχολαῖς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Βουλγάτας ἢ λατινικῆς μεταφράσεως τῆς Γραφῆς παρὰ τοῦ Ἱερωνύμου γινομένης, ζητοῦσα τὴν κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου καὶ ἀποφεύγουσα τὰς ἀλληγορίας καὶ τὰς ἄλλας μυστικὰς καὶ καθολιστικὰς ἐρμηνείας, εἰς ἃς ἐνησιμίζον οἱ μεσαιωνικοὶ σχολαστικοὶ μάλιστα θεολόγοι. Εἰς τὴν γνώσιν τῶν πρωτοτύπων κειμένων συνετέλεσαν πολὺ τότε τὰ περὶ ἑβραϊκῆς καὶ ἑλληνικῆς γλώσσης ἔργα τῶν δύο Βουξδόρφιων.

Μεταβῶμεν εἰς τὸν 17' αἰῶνα. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καταπίπτει ἡ γερμανικὴ Θεολογία ἐν μέρει· αἰτία δὲ τῆς καταπτώσεως ἐγένοντο αἱ δειναὶ περιστάσεις, δι' ὧν διήλθε τότε ἡ Γερμανία. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου, καθ' ὃν λυσσῶδῶς παλαίοντες πρὸς ἀλλήλους διαμαρτυρούμενοι καὶ καθολικοὶ, εἰς οὓς διηρέθη ὁ γερμανικὸς λαός, ἠρήμωσαν τὴν χώραν καὶ κατέστρεψαν ἐν αὐτῇ πᾶσαν σχεδὸν τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ, ἥτις εἶχε γίνεαι κατὰ τὸν 16' καὶ 17' αἰῶνα. Ἡ Γερμανία ὠπισθοδρόμησε τότε κατὰ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα· ὁ ἀριθμὸς τῶν σχολείων ἠλαττώθη· ἡ παιδεία παρήκμασε· τὰ ρῶτα ἐφυγαδευθήσαν ἐκ τῆς χώρας. Οἱ τοῦ 17' αἰῶνος γερμανοὶ θεολόγοι, πνεύματα ταπεινά, προσκεκολλημένοι τυφλῶς εἰς ὅσα ὁ Λούθηρος ἐδίδαξε καὶ κατὰ γράμμα καὶ πιστῶς τὰ ἐπίσημα τῆς λουθηρανικῆς ἐκκλησίας βιβλία ἀκολουθοῦντες, ἠσχολοῦντο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τύπων τῆς ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ ἐπεξεργάζωνται τὰ παραδεδομένα δόγματα, ἀναλύοντες αὐτὰ καὶ βεβαιασμένως καὶ σοφιστικῶς δικαιολογοῦντες. Τοιοῦτοτρόπως ἐσχηματίσθη τότε παρὰ τοῖς λουθηρανοῖς προτεσταντικῇ τισι σχολαστικῇ θεολογίᾳ, ὁμοία τῇ σχολαστικῇ λατινικῇ θεολογίᾳ τῶν μέσων αἰῶνων. Ἡ αὕτη ἔλλειψις φιλοσοφικοῦ πνεύματος, ἡ αὕτη ἀπουσία πάσης ἐμβριθοῦς ἐρεῦνης τῆς οὐσίας καὶ τῶν βάσεων τῶν πραγμάτων, ἡ αὕτη παραμέλησις τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐρεῦνης τῆς Γραφῆς χαρακτηρίζει καὶ τοὺς διαμαρτυρούμενους τούτους σχολαστικούς ὅπως καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς σχολαστικούς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἡ μικρολογία τῶν πολλὰκις ἐνθυμίζει τὴν μικρολογίαν καὶ κενολογίαν τῶν μεσαιωνικῶν σχολαστικῶν, οἵτινες, ὡς λέγει ὁ Ἑρασμος, συνεζήτουν ζητήματα γελοιωδέστατα πολλὰκις, οἷον ἂν ὁ ἐνανθρωπήσας θεὸς λόγος ἠδύνατο νὰ γίνῃ γυνή, ὅπως ἐγένετο ἀνήρ, ἢ ἂν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀνθρώπος, ὅπως ἐγένετο ἄνθρωπος! Τοιοῦτοι σχολαστικοὶ διαμαρτυρούμενοι θεολόγοι ἐγένοντο ὁ Καλώβιος, ὁ Χούττερος, ὁ Γερχάρδος, ὁ Κβέντσταϊντ, ὁ Κάρατσοβ καὶ ἄλλοι. Ὁ σχετικῶς μᾶλλον πεφωτισμένος ἐκ τῶν τότε θεολόγων ἦτο ὁ Θωμάσιος, ὁ συνετέλεσε μὲν γὰρ εἰς τὸ νὰ καταπολεμηθῇ καὶ παύσῃ πλέον

ἡ κατὰ τῶν κατηγορουμένων ἐπὶ μαγεῖα δῆθεν προσώπων ἀπηνῆς καταδίωξις, ἥτις κληρονομηθεῖσα παρὰ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ κάμνη πλεῖστα θύματα καὶ ἐν τῇ διαμαρτυρομένῃ ἐκκλησίᾳ. Τὸ αὐτὸ σχολαστικὸν πνεῦμα ἐπικρατεῖ καὶ παρὰ τοῖς συγχρόνοις καλοῖνισταῖς θεολόγοις *Μακόβσκη, Μαρεσίω, Βοετίω* καὶ *Χοόφνκε*.

Κατὰ τῆς τοιαύτης ὁμως ξηρᾶς καὶ σχολαστικῆς θεολογικῆς τάσεως δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐγερθῇ ἀντίδρασις. Οἱ λεπτολόγοι οὗτοι διαλεκτικοὶ θεολόγοι περιορίζοντες ὀλόκληρον τὸν χριστιανισμόν εἰς ἀκαταλήπτους καὶ ἀγόνους πολλάκις δογματικὰς θεωρίας, εἶχον παραμελήσει ἐντελῶς τὸν πρακτικὸν χριστιανισμόν. Εἰρίζοντες περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν δογμάτων μόνον ὠλιγόρουν τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ. Τὰ ἦθι ἐν τῷ μέσῳ τῶν φανατικῶν μεταξὺ καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων διενέξουν καὶ κατόπιν τοῦ φοβεροῦ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀπανθρωπίας διακριθέντος τριακονταετοῦς πολέμου εἶχον ἐξαγριωθῆ· ἡ αὐστηρότης καὶ σωφροσύνη εἶχον ἐκλίπει· ἡ εὐσέβεια περιορίζετο μόνον εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατρείας καὶ εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν αὐστηρῶν λουθηρανικῶν δογμάτων. Τότε ἐπεράνη μεταξὺ τῶν Γερμανῶν ἐπιστημότατος θεολόγος, ὁ περίφημος *Σπένερ*, ὁ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας, ὅστις καταπολεμῶν τὸν νεκρὸν ἐκείνον δογματισμόν, ὑπέδειξεν ὅτι ἦτο ἀνάγκη ἡ θεολογία νὰ γίνῃ πρακτικώτερα· ὅτι οἱ θεολόγοι πρέπει πρὸ πάντων νὰ αἰσθάνωνται τὴν θρησκείαν, νὰ ἔχωσιν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ νὰ μὴ περιορίζωσιν αὐτὴν μόνον ἐν τῷ νῶ· ὅτι ὁ εὐσεβὴς καὶ χρηστὸς βίος συνιστᾷ πρὸ πάντων τὸν θεολόγον καὶ ὅτι οὕτως εὐσεβῶς μορφούμενοι οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας δύνανται καὶ τὸν λαὸν ἠθικῶς νὰ ἀναπλάσωσι. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐφρόνει ὁ Σπένερ ὅτι ἐπρεπεῖν οἱ θεολόγοι νὰ προπαιδεύωνται ἐν τοιοῦτῳ πρακτικῷ πνεύματι. Ὡς μέσον δὲ συνίστα τὰς κληθείσας «εὐσεβεῖς συναθροίσεις» (*Collegia pietatis*), ὅπου συνερχόμενοι κατὰ ὁμίλους οἱ φίλοι τῆς θρησκείας νὰ μελετῶσι τὰς Γραφάς, ἀποφεύγοντες τὰς περιέργους συζητήσεις καὶ μόνον τὴν ἀλλήλων οἰκοδομὴν ζητοῦντες. Συνίστα δὲ καὶ τὴν τῶν νέων ἐπιμελῆ κατήχησιν. Εἰς καθαρῶς θεωρητικὰς, δογματικὰς συζητήσεις ἐδίδεν ὁ Σπένερ ὀλίγην σημασίαν. Ὁ Σπένερ διὰ τῶν πολλῶν συγγραμμάτων του ἰδίως τοῦ ἐπιγραφομένου «*Εὐσεβεῖς πόθοι*», καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἄλλης ἐνεργείας του μεγίστην ἐπιρροὴν ἐξασκήσας ἐπὶ τῶν συγχρόνων, μετέβαλε τὴν τάσιν τῆς γερμανικῆς θεολογίας καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἔκτοτε πρακτικώτεραν. Ὁ ἐπιστημότερος μαθητὴς του ὑπῆρξεν ὁ *Φρόγκε*, ὅστις κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Σπένερ ἐξηγῶν τὰς Γραφάς ἐν *Λειψίᾳ* ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τοῦ

πνεύματος τούτου νὰ φύγῃ καὶ ἐλθῶν εἰς τὴν Ἄλλην νὰ ἰδρῦσῃ τὸ μετὰ ταῦτα περίφημον καταστάν πανεπιστήμιον τῆς πόλεως ταύτης. Ὑπὸ τοῦ Σπενερικοῦ πνεύματος ἐνεφορεῖτο καὶ ὁ *Βουδδαῖος* ἄλλος ἐπίσημος θεολόγος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Κρότον ἐποίησεν ἐν τῇ αὐτῇ ἐποχῇ καὶ ὁ ἐν *Χέλμσταϊτ* καθηγητὴς τῆς θεολογίας *Κάλλιςτος*, ὅστις ἦτο ἐναντίον τῶν διαιρέσεων τῶν χριστιανῶν, ἐφρόνει δὲ ὅτι πλὴν τινῶν διαφορῶν συμφωνοῦσιν ἐν ταῖς οὐσιώδεσι πάντες οἱ χριστιανοὶ τῶν διαφορῶν δογμάτων καὶ ὅτι, ἂν ὡς βᾶσις ἐτίθεντο ἡ πίστις τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν καὶ οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τῶν πρώτων αἰῶνων τοῦ χριστιανισμοῦ, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐνωθῶσι πάντες οἱ χριστιανοὶ εἰς μίαν ἐκκλησίαν. Ἐκ τῶν τότε θεολόγων ἠσχολήθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ὁ *Αρνῶλδος* καὶ ὁ *Μόσχεϊμ*. Ὁ τελευταῖος οὗτος εἶναι ὁ πρώτος συγγραφεὶς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐπὶ νέων βᾶσεων, καταλιπὼν τὴν ἀρχαίαν μηχανικὴν διαίρεσιν αὐτῆς κατὰ αἰῶνας, εἰσαγαγὼν δὲ τὴν φυσικώτεραν εἰς περιόδους, καὶ μετὰ κριτικοῦ πνεύματος ἐξετάζων καὶ κρίνων τὰ γεγονότα τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Εἶναι λοιπὸν ὁ πατὴρ τῆς νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ὁ *Βέγκελ* ἐκ τῶν τότε θεολόγων συνέγραψε τὴν ἀρίστην ἐρμηνείαν εἰς τὴν Κ. Δ. Τὴν σειρὰν τῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θεολόγων κλείει ὁ πολυμαθὴς *Φαβρίκιος* ὁ συγγραφεὶς τὴν γνωστὴν ἐκκλησιαστικὴν βιβλιοθήκην καὶ πρῶτος φιλοπονήσας πλήρη κατὰ τὸ δυνατόν ἔκδοσιν τῶν Ἀποκρύφων.

Ἐλθωμεν εἰς τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Ὁ ΙΗ' αἰὼν εἶνε ἡ ἐποχὴ τῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῆς πατροπαράδοτου πίστεως ἐν ἀπάσῃ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὠδήγησαν πολλὰ αἷτια. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας τελοῦσα ἔργα ὑπηρετίδος παρὰ τῇ δεσποζούσῃ θεολογίᾳ καὶ ὑποτεταγμένη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἤρξατο μόλις ἀπὸ τοῦ ΙΣ' αἰῶνος νὰ χειραφετηθῇ καὶ αὐτόνομος γενομένη νὰ ἐπιλαμβάνηται τῆς ἐξετάσεως τῶν τελευταίων λόγων τῶν ὄντων καὶ τῆς ἐρῆνης τῆς φύσεως ἀνεξαρτήτως οἰουδήποτε θετικῆς δόγματος. Οὐ μόνον δὲ οἱ φυσιολόγοι καὶ φιλόσοφοι δὲν ἐλάμβανον πλέον ὑπ' ὄψιν τὰς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀναμιμνησκόμενοι τῆς ἀρχαίας δουλείας ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἐνεφοροῦντο ὑπὸ ἐχθρικοῦ πνεύματος πρὸς αὐτὴν καὶ ἐπεδίωκον πᾶσαν εὐκαιρίαν ἵνα ἐπιδειξῶσι τὸ ἐχθρικὸν τοῦτο πνεῦμα παντοιοτρόπως. Ἐν γένει μετεβλήθη κατὰ μικρὸν ἡ περὶ κόσμου θεωρία τῶν ἀρχαίων καὶ μέσων αἰῶνων οὐσιωδῶς ἀφ' ὅτου ὁ *Κοπέρνικος* ἀνεκάλυψε καὶ ἀπέδειξε τὴν περὶ τὸν Ἥλιον περιστροφικὴν κίνησιν τῆς γῆς, ὁ δὲ *Κέπλερος*, ὁ *Γαλιλαῖος* καὶ ὁ *Νεύτων* διέδωκαν καὶ ὑπεστήριξαν τὰς θεωρίας τῆς νέας ἀστρονομίας.

Η ΚΕΦΑΛΗ ΤΗΣ ΜΕΔΟΥΣΗΣ

Ὁ Βάκκων ἀφ' ἑτέρου καὶ ὁ Χοῦμε καὶ ὁ Λόικε ἐν Ἀγγλίᾳ εἰσάγουσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπιστήμην τὴν αὐστηρὰν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως, θεωροῦντες ὡς ἀληθῆς μόνον ὅ,τι διὰ τῶν πειραμάτων τῆς παρατηρήσεως ἐν γένει δύναται νὰ ἀποδειχθῇ. Συμφώνως πρὸς τὰς τάσεις ταύτας οἱ λεγόμενοι Deistae ἐν Ἀγγλίᾳ ἀποκρούοντες πᾶσαν ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν, ἀντιτάσσουσιν εἰς τὰ θετικὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ τὰς ἀπλᾶς διδασκαλίας τῆς φυσικῆς θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν ψυχὴν, τὴν ἀθανασίαν. Ἐξ ἄλλου δὲ ἐν Γαλλίᾳ ὁ Καρτέσιος, ὁ πατὴρ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, οἰκοδομῆι ὀλόκληρον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημά του ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς ἀμφιβολίας καὶ εὐρίσκων ὡς μόνον βέβαιον τὴν νόησιν τοῦ ἀνθρώπου. Νοῶ, ἄρα εἰμὶ: Cogito : ergo sum εἶναι τὸ ἀρχιμήδειον Δός μοι πᾶ στω καὶ τὰν γὰν κινάσω τοῦ Καρτεσίου. Τοῦ Λεϊβνιτίου καὶ Οὐολφίου τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα δὲν ἀντίκειντο βεβαίως συστηματικῶς εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀλλὰ πραγματευόμενα καὶ αὐτὰ

περὶ φυσικῆς ἢ ἐκ μόνου τοῦ ὀρθοῦ λόγου πηγαζούσης θρησκείας ὑπεδείκνυον τὸν ἀνθρώπινον λόγον ὡς ἱκανὸν νὰ δημιουργήσῃ ἴδιον θρησκευτικὸν σύστημα. Ὁ Κάντιος τέλος, ὅστις ἐδίδασκε μὲν ὅτι θεωρητικῶς εἶναι κατ' αὐτὸν ἀναπόδεικτοι δῆθεν αἱ περὶ Θεοῦ, ἐλευθερίας καὶ ἀθανασίας ἰδέαι, παρεδέχθη ἐν τοῦτοις ταύτας ὡς αἰτήματα, ὡς ἀναγκαίως ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπιβαλλομένας προϋποθέσεις τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἢ τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος, συνέγραψε σύγγραμμα «Περὶ τῆς θρησκείας ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὀρθοῦ λόγου». Ἐν Γαλλίᾳ ἕνεκα τῆς πίεσεως τοῦ παπισμοῦ καὶ ἕνεκα τῆς διασφορᾶς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ συναπισμοῦ αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀκολάστου βασιλείας καὶ τῆς διεσθαρμένης ἀριστοκρατίας, ἡ ἀντίστασις κατὰ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς πίστεως κατ' ἀνάγκην προσέλαβεν ὀξύτερον χαρακτῆρα.

[Ἐπεται συνέχεια]

ΔΙΟΜΗΔΗΣ Α. ΚΥΡΙΑΚΟΣ